

УДК 94(477);314(091)(47+57)
DOI: 10.20535/2307-5244.54.2022.264573

В. М. Скляр

ORCID: 0000-0003-0020-5973

*Національний технічний університет
«Харківський політехнічний інститут»*

М. В. Гутник

ORCID: 0000-0002-2723-2755

*Національний технічний університет
«Харківський політехнічний інститут»*

О. Є. Тверитникова

ORCID: 0000-0001-6288-7362

*Національний технічний університет
«Харківський політехнічний інститут»*

V. M. Sklyar

National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute»

M. V. Gutnyk

National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute»

E. E. Tverytynkova

National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute»

КІЛЬКІСТЬ ТА ЕТНІЧНИЙ СКЛАД НАСЕЛЕННЯ ПОЛТАВСЬКОЇ ОКРУГИ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ПЕРЕПISУ НАСЕЛЕННЯ 1926 р.)

*The Number and Ethnic Composition of the Poltava District
Population (According to the 1926 Census)*

Статистичні матеріали переписів населення важливі для дослідження етнічних процесів в Україні. Публікація результатів перепису населення 1926 р. виявилася найповнішою, порівняно з усіма іншими радянськими переписами. Аналіз статистичних матеріалів перепису населення дає змогу визначити етнічний склад населення Полтавщини напередодні демографічної катастрофи 1930-х рр.

На основі опрацювання статистичних матеріалів перепису населення 1926 р. підготовлено дві авторські таблиці щодо етнічного складу Полтавської округи загалом, її міського та сільського населення, міст окружного та районного підпорядкування, селищ міського типу, а також усіх 24 районів. Нині ці терени входять до складу Полтавської обл., а також частково до Харківської та Сумської обл.

Ключові слова: Полтавська округа, перепис населення 1926 р., етнічний склад населення, українець, етнічна меншина.

Population census statistics are important in the study of ethnic processes in Ukraine. Publication of the results of the 1926 census proved to be the most complete, in comparison with all other censuses of the Soviet period, which makes it possible to establish the peculiarities of the ethnic composition of the population not only within the regions, that were at that time, but in the individual districts, cities, and urban settlements in the middle of 1920's. The analysis of statistical materials of the census allows us to determine the ethnic composition of the population of Poltava region on the eve of the demographic catastrophe of the 1930's.

Based on the compilation of statistical materials from the 1926 census, two authors' tables were prepared. These tables describe the ethnic composition of the population of the Poltava region as a whole, its urban and rural population, cities of district and district subordination, urban settlements, and all 24 districts. Now, these territories are a part of the Poltava region, and also the parts of the Kharkiv and Sumy regions.

The vast majority of Poltava's population lived in rural areas. Therefore, the level of urbanization of the population of Poltava remained only 13.13 %. The dominant feature of the ethnic composition of the population of the Poltava region was the absolute dominance of the number of Ukrainians in Poltava and in all 24 districts. Ethnic minorities had a predominantly dispersed type of settlement, primarily Jews, Poles, Belarussians, as well as Russians and Germans. Most of the ethnic minorities lived in the regional center, but there they were in the minority among the whole population. Only Russians (5 village councils) and Germans (1 village council) had areas of small-scale settlement. At that time, there were 332 village councils in the territory of the Poltava region, in 326 of them the absolute majority among the whole population were Ukrainians. In 1926, the proportion of Ukrainians among the rural population of Poltava region reached 96.49%, and the share of each of the ethnic minorities remained rather insignificant.

The study of the ethnic composition of the population based on the 1926 census of other regions of Ukraine is promising. The availability of statistical materials facilitates the analysis of not only ethnic, but also the linguistic composition of the population. Such studies are important both for ethnology and also for regional history.

Keywords: Poltava region, 1926 census, ethnic composition, Ukrainians, ethnic minorities.

Вступ. Дослідження етнічних процесів в Україні є досить важливим напрямом сучасної української етнології та історії України. Унікальне значення для дослідження етнічних процесів в Україні середини 1920-х рр. мають статистичні матеріали перепису населення 1926 р. Перепис відбувся напередодні демографічної катастрофи в Україні, пов'язаної з насильницькою колективізацією, розкуркуленням та Голодомором 1932–1933 рр. — геноцидом, який скоїв сталінський тоталітарний режим проти українського

народу. Полтавщина стала одним із теренів України, найбільше потерпілих від геноциду, зокрема ті райони, які 1926 р. входили до Полтавської округи.

Публікація матеріалів перепису населення 1926 р. України була найповнішою, порівняно з усіма наступними радянськими переписами 1939, 1959, 1970, 1979 та 1989 рр. А перепис 1937 р. Й. Сталін взагалі визнав «шкідницьким». В опублікованих матеріалах перепису населення 1926 р. було надано інформацію про кількість і етнічний склад населення всіх тодішніх округ, зокрема Полтавської, а також кожного району, кожного міста й кожного селища міського типу¹. До того ж за ініціативою співробітників ЦСУ України 1927 р. вийшло унікальне видання щодо кількості та етнічного складу населення всіх сільських рад, зокрема Полтавської округи². Однак уже в середині 1930-х рр. ці матеріали опинилися у Фондах відокремленого зберігання та літератури з грифом «для службового використання», так званою «спецхрані» й не були доступні для дослідників.

Найповніший аналіз результатів перепису населення 1926 р. належить видатному українському етнодемографу проф. А. П. Хоменку (Хоменко, А. 1931). Однак його праці відправили до «спецхрану», а вченого заарештували та розстріляли. Аналіз наукового доробку А. П. Хоменка, його долі віддзеркалився в дослідженні сучасного українського історика В. І. Марочка (Марочко, В. 2017). Лише за межами СРСР українські вчені могли вільно досліджувати перепис населення 1926 р. в Україні. Насамперед це стосується доробку Т. Олесеви́ча (Олесеви́ч, Т. 1931). Праці цього вченого перевдані за часів незалежності України.

Спеціального етнологічного дослідження етнічного складу населення Полтавської округи 1926 р. у сучасній українській етнології не існує. Лише у довідкових виданнях опосередковано висвітлено матеріали перепису населення цієї округи 1926 р. (Васильєва, Ю. О. & Жук, В. Н. & Коротенко, В. В. 2012). Зміни етномовного складу населення України у ХХ ст. за матеріалами переписів населення розкрито в дослідженнях етногеографів М. С. Дністрянського (Дністрянський, М. 2006), Ф. Д. Заставного (Заставний, Ф. 1993) та етнологів В. Б. Євтуха (Євтух, В. 2004), В. І. Наулка (Наулко, В. 1998), В. М. Скляра (Скляр, В. 2008).

Мета статті: на основі опрацювання статистичних матеріалів перепису населення 1926 р. визначити етнічний склад населення Полтавської округи, її міського та сільського населення, міст окружного й районного підпорядкування, селищ міського типу та всіх 24 районів, а також формування адміністративно-територіального устрою цієї округи на основі аналізу постанов ВУЦВК 1923–1926 рр.

¹ Всесоюзний перепис населення 1926 року. Т. XII. Українська Соціалістична Радянська Республіка. Правобережний підрайон. Лівобережний підрайон. Москва: Вид-во ЦСУ СРСР, 1928. 492 с.

² Національний склад сільського населення України. Харків: Вид-во. ЦСУ УРСР, 1927. 226 с.

У результаті аналізу статистичних даних матеріалів перепису населення 1926 р.¹ підготовлено дві авторські таблиці (Див. Таблицю 1 і Таблицю 2).

Таблиця 1. Кількість та етнічний склад населення Полтавської округи 1926 р.: все населення (1), українці (2), росіяни (3), євреї (4), німці (5), поляки (6), білоруси (7), (осіб, у %).

	1		2		3		4		5		6		7	
	осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%
Полтавська округа	1 089 063	100	1 020 984	93,75	38 514	3,54	22 886	2,10	2 081	0,19	1 245	0,11	1 040	0,09
Міське населення	142 953	108,074	75 600	97,34	6 811	22,245	15 565	56,8	0,40	814	0,57	635	0,44	
Полтава	91 763	62 815	68 451	81,61	8 899	18 476	20,13	3,30	0,36	729	0,79	567	0,62	
Населення інших міст	51 190	45 259	38 441	15,73	3 077	37,69	7,35	23,8	0,46	85	0,17	68	0,13	
Сільське населення	946 110	912 910	96 492	28 780	3 044	641	0,07	15,13	0,16	431	0,04	405	0,04	
24 райони	997 300	958 169	96 083	30 353	3 044	4410	0,44	17,51	0,17	516	0,05	473	0,05	
1. Баянівський (8 сільрад)	31 473	31 270	99,36	123	0,39	6	0,02	5	0,02	13	0,04	9	0,03	
2. Білоперківський (11 сільрад)	28 589	28 483	99,63	53	0,19	15	0,02	4	0,01	4	0,01	4	0,01	
3. Великобуцький (10 сільрад)	18 632	17 253	92,60	69	0,37	9	0,05	12,87	0,05	12,87	6,91	9	0,05	
4. Грушівський (13 сільрад)	35 209	34 960	99,29	129	0,37	35	0,10	6	0,01	6	0,01	6	0,01	
5. Диканський (10 сільрад)	35 532	35 223	99,13	210	0,59	11	0,03	4	0,01	16	0,04	22	0,06	
6. Зачепилівський (15 сільрад)	41 152	30 432	73,95	10 640	25,86	13	0,03	4	0,01	13	0,03	6	0,01	
7. Зінківський	57 127	56 154	98,30	232	0,41	623	1,09	3	0,00	9	0,02	6	0,01	
Зінків	10 926	10 141	92,82	119	1,09	608	5,56	2	0,02	5	0,05	8	0,07	
сільське населення (15 сільрад)	46 201	46 013	99,59	113	0,24	15	0,03	1	0,00	4	0,01	4	0,01	
8. Карлівський (16 сільрад)	52 730	51 302	97,29	931	1,77	170	0,32	35	0,07	78	0,15	64	0,12	
9. Кегичівський (16 сільрад)	29 641	28 460	96,02	1027	3,46	39	0,13	13	0,04	21	0,07	15	0,05	
10. Кобилляцький	62 985	60 848	96,61	500	0,79	1448	2,30	8	0,01	64	0,10	42	0,07	
Кобилляк	11 662	9986	85,63	214	1,84	1400	12,00	3	0,03	18	0,15	7	0,06	
сільське населення (18 сільрад)	51 323	50 862	99,10	286	0,56	48	0,09	5	0,05	46	0,09	35	0,07	
11. Котелевський (4 сільради)	26 542	26 333	99,21	108	0,41	15	0,06	1	0,00	3	0,01	22	0,08	
12. Красноградський	66 679	50 891	76,32	13 716	20,57	1582	2,37	118	0,18	70	0,10	53	0,08	
Красноград	12 695	9768	76,94	1011	7,96	1576	12,41	114	0,90	56	0,44	35	0,28	
сільське населення (19 сільрад)	53 984	41 123	76,18	12 705	23,53	6	0,01	4	0,00	14	0,02	18	0,03	
13. Малопереліпський (14 сільрад)	43 513	43 253	99,40	162	0,37	11	0,37	6	0,01	12	0,02	11	0,02	
14. Машицький (16 сільрад)	36 547	36 271	99,24	156	0,76	16	0,43	4	0,01	9	0,02	10	0,02	
15. Нехворощанський (11 сільрад)	38 781	38 604	99,54	62	0,46	4	0,16	1	0,00	1	0,00	5	0,00	

¹ Всесоюзний перепис населення 1926 року. Т. XII. Українська Соціалістична Радянська Республіка. Правобережний підрайон. Лівобережний підрайон. Москва: Вид-во ЦСУ СРСР. 1928. С. 298–301, 424–428; Національний склад сільського населення України. Харків: Вид-во ЦСУ УРСР, 1927. С. 133–139.

16. Новосанжарський	45 680	45 360	99,30	100	0,22	55	0,12	3	0,00	7	0,01	19	0,04
Нові Санжари	4195	4106	97,88	48	1,14	24	0,57	—	—	2	0,05	3	0,07
сільське населення (15 сільрад)	41 485	41 254	99,44	52	0,13	31	0,07	3	0,00	5	0,01	16	0,04
17. Опішнянський	49 348	49 070	99,44	154	0,31	20	0,04	2	0,00	4	0,01	14	0,03
Опіння	8608	8551	99,34	29	0,34	11	0,13	2	0,02	—	—	6	0,07
сільське населення (15 сільрад)	40 740	40 519	99,46	125	0,31	9	0,02	—	—	4	0,01	8	0,02
18. Полтавський (20 сільрад)	57 491	56 959	99,07	298	0,52	64	0,11	20	0,03	47	0,08	31	0,05
19. Решетилівський (21 сільрада)	62 828	62 467	99,43	216	0,34	19	0,03	7	0,01	26	0,04	13	0,02
20. Рублівський (8 сільрад)	20 863	20 726	99,34	100	0,48	4	0,02	2	0,01	5	0,02	4	0,02
21. Румовицький (11 сільрад)	33 114	32 732	98,85	243	0,73	9	0,03	2	0,00	21	0,06	30	0,09
22. Сахновицький	44 070	43 193	98,01	429	0,97	151	0,34	172	0,39	25	0,06	22	0,05
Сахновщина	3155	2707	85,80	152	4,82	150	4,75	117	3,71	4	0,11	9	0,28
сільське населення (22 сільради)	40 915	40 486	98,95	277	0,68	1	0,00	47	0,11	21	0,05	13	0,03
23. Чутівський (10 сільрад)	32 031	31 302	97,72	457	1,42	25	0,08	34	0,11	35	0,11	43	0,13
24. Шпильський (16 сільрад)	47 013	46 623	99,17	238	0,51	66	0,14	10	0,02	22	0,05	3	0,00

Таблиця 2. Територіальне розміщення населення у Полтавській окрузі 1926 р.: все населення (1), українці (2), росіяни (3), євреї (4), німці (5), поляки (6), білоруси (7) та частка Полтавської округи серед населення України, (у %)

	1	2	3	4	5	6	7
Полтавська округа	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
Міське населення (рівень урбанізації)	13,13	10,59	25,27	97,20	27,29	65,38	61,06
Полтава	8,43	6,15	21,19	80,73	15,86	58,55	54,52
Населення інших міст та смт	4,70	4,44	4,08	14,47	11,43	6,83	6,54
Сільське населення	86,87	89,41	74,73	2,80	72,71	34,62	38,94
24 райони	91,57	93,85	78,81	19,27	84,14	41,45	45,48
Частка Полтавської округи серед населення України	3,76	4,40	1,44	1,45	0,53	0,26	1,37

Територіально-адміністративний устрій Полтавської округи (1923–1926 рр.). Відповідно до резолюції III сесії ВУЦВК у жовтні 1922 р. «Про адміністративно-територіальний поділ УСРР та про спрощення радянського апарату» розпочався перехід на трьохступеневу систему адміністративно-територіального устрою. Було встановлено «терен сільської адміністративної одиниці (сільської ради) з кількістю населення понад 1 000 людей, радянської волосної одиниці (району) — від 25 000 до 40 000 людей та повітової (окружної) одиниці — від 400 000 до 600 000 людей»¹.

Постановою ВУЦВК від 7 березня 1923 р. «Про адміністративно-територіальний поділ Полтавщини» на території Полтавської губ. створено 7 округ: Полтавську, Золотоніську, Прилуцьку, Кременчуцьку, Лубенську, Роменську та Красноградську (Червоноградську). Полтавська округа сформована в межах 20 волостей Полтавського, 13 волостей Зіньківського, 13 волостей Кобиляцького, трьох волостей Миргородського, двох волостей Красноградського та однієї волості Хорольського повітів. Початково Полтавська округа складалася з окружного центру (м. Полтава) та 17 районів: Ковалівського, Опішнянського, Зіньківського, Диканьського, Пісчанського, Мачухського, Шишацького, Білоцерківського, Решетилівського, Супрунівського, Руновщинського, Чутівського, Малоперещепинського, Новосанжарського, Білицького, Кобеляцького, Китайгородського².

У березні 1925 р. центр Пісчанського району перенесено до села Балясного, а район став Баляснівським, центр Китайгородського району перенесено до села Царичанки і район став Царичанським. У червні 1925 р. Царичанський район вилучено зі складу Полтавської округи та передано до Катеринославської округи³. 1925 р. ліквідовано малонаселені райони: Білецький, Ковалівський, Мачухський райони, а Супрунівський перейменовано на Полтавський⁴. Тобто, за 1923–1925 рр. районів Полтавської округи поменшало з 17 до 13. Три райони було ліквідовано, а їхню територію розподілено між сусідніми районами, а один район (Царичанський) передано до складу Катеринославської (Дніпропетровської) округи.

За постановою ВУЦВК від 15 червня 1925 р. «Про скасування Красноградської округи на Полтавщині й про зміни адміністративно-територіального поділу Полтавщини, Харківщини й Катеринославщині» до складу Полтавської округи приєднано дев'ять районів ліквідованої Красноградської округи: Великобучківський, Сахновщинський, Кегичівський, Красноградський, Зачепилівський, Карлівський, Машівський, Нехворощанський, Рунов-

¹ Збірник законень та розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України (ЗУРРСУУ). 1925. Відділ 1/45. Арт. 668. Народний комісаріат юстиції. Харків: Друкарня ПУ УВО ім. М. Фрунзе, 1925. 1785 с.

² ЗУРРСУУ. 1925. Відділ 1/18-19. Арт. 312.

³ ЗУРРСУУ. 1925. Відділ 1/32. Арт. 249.

⁴ ЗУРРСУУ. 1925. Відділ 1/74. Арт. 426.

щинський¹. Однак уже у липні 1925 р. Руновщинський район розформували, а його територію розподілили між Зачепилівським та Карлівським районами. Відповідно до постанови ВУЦВК від 15 червня 1925 р. «Про скасування Охтирської округи на Харківщині» до Полтавської округи передано 3 райони: Груньський, Котелевський та Рублівський².

За постановами ВУЦВК від 26 лютого 1926 р. «Про встановлення точного реєстру міських рад на терені Української СРР» і «Про встановлення точного реєстру селищних рад на терені Української СРР» Полтава, Кобеляки, Зіньків та Червоноград (Красноград) отримали статус міст, а Опішня й Нові Санжари статус селищ міського типу³.

На час перепису населення 17 грудня 1926 р. Полтавська округа об'єднувала Полтаву та 24 райони: три міста, три селища міського типу та 332 сільські ради. 13 районів із початкового складу Полтавської округи: Баянівський (вісім сільрад), Білоцерківський (11 сільрад), Диканський (10 сільрад), Зіньківський (м. Зіньків та 15 сільрад), Кобеляцький (місто Кобеляки та 16 сільрад), Малоперещинський (14 сільрад Білоцерківський), Новосанжарський (с. Нові Санжари та 15 сільрад), Опішнянський (с. Опішня та 15 сільрад), Полтавський (20 сільрад), Решетилівський (21 сільрада), Руновщинський (11 сільрад), Чутівський (10 сільрад), Шишацький (16 сільрад). 8 районів зі складу колишньої Красноградської (Червоноградської) округи: Великобучківський (10 сільрад), Зачепилівський (15 сільрад), Карлівський (16 сільрад), Кегичівський (16 сільрад), Красноградський (м. Красноград та 19 сільрад), Машівський (16 сільрад), Нехворощанський (11 сільрад), Сахновщинський (с. Сахновщина та 22 сільради). Три райони зі складу колишньої Охтирської округи: Груньський (13 сільрад), Котелевський (4 сільради), Рублівський (8 сільрад).

2 вересня 1930 р. відповідно до Постанови ВУЦВК «Про ліквідацію округ та перехід на двоступеневу систему управління» Полтавську округу, як і всі інші округи розформували, а всі райони безпосередньо підпорядковувалися центру⁴.

Нині більшість районів колишньої Полтавської округи входять до Полтавської обл., чотири райони: Красноградський, Зачепилівський, Кегичівський, Сахновщинський належать до Харківської обл., а колишній Груньський район включено до складу Охтирського району Сумської обл.

Загальна кількість населення. За загальною кількістю населення Полтавська округа посідала п'яте місце поміж 41 округи України після Харківської, Київської, Дніпропетровської та Шевченківської (Черкаської). Кількість населення Полтавщини становила 1 089 063 осіб, що становило 3,76%

¹ ЗУРПСУУ. 1925. Відділ 1/32. Арт. 249.

² ЗУРПСУУ. 1925. Відділ 1/29-30. Арт. 233.

³ ЗУРПСУУ. 1925. Відділ 1/86. Арт. 490.

⁴ ЗУРПСУУ. 1930. Відділ 1/23. Арт. 225.

загальної кількості населення України. Тобто, на теренах округи 1926 р. зосереджувався кожен 27-й мешканець України.

Як у всіх без винятку округах України абсолютну більшість серед усього населення Полтавської округи становило сільське — 86,87% (946 110 осіб із 1 089 063 осіб). Кількість містян, як і рівень урбанізації в цій окрузі залишалася досить незначною — 142 953 особи (13,13%). Тобто, до міського населення належав лише кожен восьмий мешканець Полтавщини.

Варто зазначити, що в окружному центрі — Полтаві зосереджувалася абсолютна більшість міського населення округи — 64,19% (91 763 особи з 142 953 осіб), тобто майже дві третини. Однак рівень частки Полтави серед загальної кількості населення Полтавської округи виявився досить незначним — 8,43% (91 763 особи з 1 089 063 осіб). Тобто, в окружному центрі мешкав лише кожен 12-й мешканець Полтавської округи.

Кількість населення інших міст та селищ Полтавщини була ще меншою: Красноград (колишній окружний центр) — 12 695 осіб, Кобеляки — 11 662 особи, Зіньків — 10 926 осіб, Опішня — 8 608 осіб, Нові Санжари — 4 195 осіб, Сахновщина — 3 155 осіб. Із 24 районів Полтавської округи лише у шести районах було міське населення: Красноградському, Кобиляцькому, Зіньківському, Опішнянському, Новосанжарському та Сахновщинському.

Населення за кількістю кожного з 24 районів округи помітно відрізнялося. Кількість мешканців трьох районів Полтавщини становила від 62 до 66 тис. осіб: Красноградський — 66 679 осіб, Решетилівський — 62 828 осіб, Кобеляцький — 62 985 осіб. Ще у трьох районах мешкало від 52 до 57 тис. осіб: Полтавський — 57 491 особа, Зіньківський — 57 127 осіб, Карлівський — 52 730 осіб. Ще у шести районах кількість населення становила від 41 до 47 тис. осіб: Опішнянський — 49 348 осіб, Шишацький — 47 513 осіб, Новосанжарський — 45 689 осіб, Сахновщинський — 44 070 осіб, Малоперещинський — 43 013 осіб, Зачепилівський — 41 152 особи. У семи районах округи жило від 31 до 38 тис. осіб: Нехворощанський — 38 781 особа, Машівський — 36 547 осіб, Диканьський — 35 532 особи, Груньський — 35 209 осіб, Руновщинський — 33 114 осіб, Чутівський — 32 031 особа, Бялоснівський — 31 473 особи. У чотирьох районах кількість населення становила від 20 до 29 тис. осіб: Кегичівський — 29 641 особа, Білоцерківський 28 589 осіб, Котелевський — 26 542 особи, Рублівський — 20 863 особи. Лише у Великобучківському районі мешканців виявилось менше за 20 тис. осіб — 18 632 особи. Доволі значною була середня кількість населення району в Полтавській окрузі — 41,5 тис. осіб. Разом у всіх 24 районах Полтавщини мешкало 997 300 осіб, що становило 91,57% загальної кількості населення округи.

Внаслідок того, що рівень урбанізації населення у Полтавській окрузі виявився дещо нижчим, ніж у цілому в Україні, відповідно, 13,13% та 18,48%,

частка Полтавщини серед усього міського населення України залишалася дещо нижчою, ніж частка округи серед сільського населення України, відповідно, 2,67% та 4,00%. Для порівняння, на теренах Полтавської округи 1926 р. проживав 37-й міський мешканець та кожен 25-й сільський мешканець України. Це свідчить про помітні відмінності в територіальному розміщенні на Полтавщині міського й сільського населення.

Українці. За кількістю українців Полтавська округа займала п'яте місце серед 41 округи України після Київської, Харківської, Шевченківської (Черкаської) та Дніпропетровської. Українців на теренах Полтавщини налічувалося 1 020 984 особи, а їхня частка серед усього населення округи досягала 93,75%. Частка (питома вага) українців у етнічному складі Полтавської округи виявився помітно вищою, ніж в етнічному складі населення України — 80,08%. Тому рівень територіального зосередження українців на Полтавщині був помітно вищим, ніж серед усього населення, відповідно, 4,40 % та 3,76%. Для порівняння, на теренах Полтавщини зосереджувався кожен 23-й українець та кожен 27-й мешканець України.

Абсолютну більшість серед українців Полтавської округи становило сільське населення 89,41% (912 910 із 1 020 984 осіб). Частка сільських мешканців серед українців виявилася вищою, ніж частка сільського населення серед усіх мешканців Полтавщини — 86,87%. Частка українців в етнічному складі сільського населення округи досягала 96,49% (912 910 осіб із 946 110 осіб). Тобто, сільське населення, як і все населення Полтавської округи характеризувалося етнічною однорідністю — абсолютним домінуванням за кількістю українців.

Рівень урбанізації українців у Полтавській окрузі виявився дещо нижчим, ніж рівень урбанізації всього населення, відповідно, 13,13% та 10,59%. Для порівняння, серед українців Полтавщини кожен дев'ятий був міським мешканцем, а серед усього населення — кожен восьмий. Українці становили абсолютну більшість серед міського населення Полтавщини 75,60% (108 953 з 142 953 осіб). Тобто, троє з чотирьох міських мешканців округи були українці.

Серед усього населення Полтави українці становили абсолютну більшість — 68,45% (62 815 із 91 763 осіб). В етнічному складі інших міст і селищ міського типу Полтавської округи частка українців виявилася помітно вищою — 88,41% (45 259 із 51 190 осіб). Для порівняння, серед усього населення Полтави два з трьох мешканців були українцями, а серед усього населення інших міст і селищ міського типу — дев'ять із 10. Зокрема, в етнічному складі населення Опішні частка українців досягала 99,34% (8551 із 8608 осіб), Нових Санжар — 97,88% (4106 із 10 926 осіб), Зінькові — 92,82% (10 141 із 10 926 осіб), Сахновщині — 85,80% (2707 із 3 155 осіб), Кобеляках — 85,63% (9 986 із 11662 осіб) і найменше в Краснограді —

76,94% (9768 із 12695 осіб). Варто зазначити, що частка українців в етнічному складі Опішні, Нових Санжар, Зінькова, Сахновщини та Кобеляк була дещо нижча, ніж серед сільського населення відповідних районів.

Такі самі відмінності в етнічному складі спостерігалися й у Полтаві, порівняно з Полтавським районом, відповідно, 68,45% та 99,07%. Навпаки, частка українців серед усього населення Краснограда виявилася дещо вищою, ніж серед усього сільського населення Красноградського району. До того ж рівень зосередження українців у Полтаві виявився дещо вищим, ніж рівень зосередження в окружному центрі всього населення округи, відповідно, 6,15% та 8,43% за рахунок етнічних меншин, насамперед євреїв і росіян. Для порівняння, в Полтаві мешкав кожен 16-й українець округи й кожен 12-й представник усього населення Полтавщини.

Українці становили абсолютну більшість серед усього населення кожного з 24 районів Полтавської округи. В 14 районах частка українців в етнічному складі населення перевищувала 99%: Білоцерківському — 99,44%, Нехворощанському — 99,54%, Опішнянському — 99,44%. Решетилівському — 99,36%, Малоперещепинському — 99,40%, Баляснівському — 99,36%, Рублівському — 99,34%, Новосанжарському — 99,30%, Груньському — 99,29%, Машівському — 99,24%, Котелевському — 99,21%, Шишацькому — 99,17%, Диканьському — 99,15%, Полтавському — 99,07%. Ще в трьох районах частка українців серед усього населення перевищувала 98%: Руновщинському — 98,85%, Зіньківському — 98,30% (серед сільського населення району — 99,59%), Сахновщинському — 98,01% (серед сільського населення — 98,95%). У двох районах — понад 97%: Чутівському — 97,72% та Карлівському — 97,29%. Ще у двох районах — понад 96%: Кобеляцькому — 96,61% (серед сільського населення району — 99,10%), Кегичівському — 96,02%. Дещо нижчою була частка у Великобучківському районі — 92,90% за рахунок того, що в одній із 10 сіл району мешкали німці¹. Лише у двох районах частка українців виявилася порівняно нижча, ніж в інших 22 районах округи: Красноградському — 76,32% та Зачепилівському — 73,95%, за рахунок росіян, які мешкали у п'яти з 34 сілрад цих двох районів².

Серед усього населення 24 районів Полтавської округи частка українців досягала 96,08% (958 169 із 997 300 осіб). Це свідчить про етнічну однорідність усіх районів Полтавщини. Лише у трьох районах округи, попри абсолютне домінування українців за кількістю зберігалася незначна частка етнічних меншин, насамперед росіян та німців.

Етнічні меншини. Кількість представників етнічних меншин, як і їхня частка серед усього населення Полтавської округи залишалися досить нез-

¹ Національний склад сільського населення України. Харків: Вид-во ЦСУ УРСР, 1927. С. 133.

² Національний склад сільського населення України. Харків: Вид-во ЦСУ УРСР, 1927. С. 134, 138.

начними. Етнічні меншини мали переважно дисперсний тип розселення та досить нерівномірно були розсіяні на теренах Полтавщини. До цих меншин належали росіяни, яких налічувалося 38 514 осіб, що становило 3,54% загальної кількості населення Полтавської округи, євреї — 22 886 осіб (2,10%). Ще менше виявилося німців — 2 081 особа (0,19%), поляків — 1 245 осіб (0,11%) та білорусів — 1 040 осіб (0,09%). Для порівняння, кількість українців у цій окрузі досягала 1 020 984 особи, а їхня частка серед усього населення Полтавщини становила 93,75%.

Росіяни. На відміну від українців, територіальне розміщення росіян у Полтавській окрузі залишалось досить нерівномірним. Росіяни на Полтавщині розселені дисперсно, однак абсолютна більшість представників цієї етнічної меншини мешкали у двох із 19 сільських рад Красноградського району: Берестовенській — 6 080 осіб, Піщанській — 6 561 особа та трьох із 15 сільських рад Зачепилівського району: Залінейківській — 2 979 осіб, Леб'язькій — 4 015 осіб, Русько-Орчинській — 3 510 осіб¹. Разом у цих п'яти сільських радах зосереджувалася абсолютна більшість росіян Полтавської округи — 60,10% (23 145 із 38 514 осіб). Проте як у Зачепилівському, так і в Красноградському районах росіяни залишались у меншості серед усього населення, відповідно, 25,86% (10 640 із 41 152 осіб) та 20,57% (13 716 із 66 679 осіб). Значно нижчою виявилася частка росіян серед усього населення Кегичівського району — 3,46% (1 027 із 29 641 особи).

Варто зазначити, що 1928 р. (вже після перепису населення 1926 р.) була безпідставна спроба створити російський національний район з окремих російських сільських рад Зачепилівського й Красноградського районів. Однак ці сільські ради опинилися в оточенні українських сільських рад на великій відстані одна від одної (Єфіменко, В. 2012, с. 91). Компактного розселення у цих двох районах росіяни не мали й були нащадками російських переселенців XVIII ст. на будівництві «Української лінії» від Дніпра до Сіверського Дінця.

В іншому 21 районі Полтавської округи мешкали поодинокі представники російської етнічної меншини, а їхня частка в етнічному складі населення не досягала й 1%. Найнижча частка росіян серед усього населення спостерігалась у Нехворощанському та Білоцерківському районах, відповідно, 0,16% (лише 62 з 38 781 осіб) та 0,19 % (лише 53 з 28 589 осіб). Частка росіян серед усього населення всіх 25 районів Полтавщини становила тільки 3,04% (30 353 із 997 300 осіб), як і серед сільського населення округи — 3,04% (28 780 із 946 110 осіб).

Хоча більшість росіян Полтавщини мешкали у п'яти сільських радах, рівень їхньої урбанізації виявився помітно вищим, ніж рівень урбанізації українців, відповідно, 25,27 % та 10,59 %. Це сталося тому, що значна

¹ Національний склад сільського населення України. Харків: Вид-во ЦСУ УРСР, 1927. С. 134, 138.

частина росіян округи мешкали безпосередньо в Полтаві. Однак частка росіян в етнічному складі окружного центру залишалася незначною — 8,89 % (8 161 із 91 763 осіб). Ще нижчою була частка росіян серед усього населення, як і їхня кількість в інших містах і селищах міського типу Полтавщини — 3,07% (1 573 з 51 190 осіб).

Унаслідок того, що на теренах Полтавщини мешкало досить небагато росіян, частка округи серед загальної чисельності росіян України виявилася значно нижчою, ніж серед загальної кількості українців в Україні, відповідно, 1,44% та 4,40%.

Євреї. Незважаючи на незначну кількість, абсолютна більшість євреїв Полтавщини зосереджувалася в окружному центрі — 80,73% (18 476 із 22 886 осіб). До того ж у Полтаві євреї кількісно переважали росіян. Так, частка євреїв серед усього населення окружного центру становила 20,13% (18 476 із 91 763 осіб). Досить помітною, попри незначну абсолютну кількість, була частка євреїв в етнічному складі населення двох міст районного підпорядкування: Краснограді — 12,41% (1 576 із 12 695 осіб), Кобеляках — 12,00% (1 400 із 11 662 осіб).

Євреї переважно мешкали в містах Полтавської округи, а рівень їхньої урбанізації виявився найвищим і досягав 97,20% (22 245 із 22 886 осіб). Для порівняння, рівень урбанізації українців Полтавщини був істотно нижчим — 10,59% (108 074 із 1 020 984 осіб). У сільській місцевості Полтавської округи розселені були поодинокі представники єврейської етнічної меншини (641 особа), що становило тільки 0,07% усього населення Полтавської округи. До того ж частка Полтавщини серед загальної кількості євреїв в Україні була значно нижча, ніж частка округи серед загальної кількості українців в Україні, відповідно, 1,45% та 4,40%.

Німці. Німців у Полтавській окрузі виявилось досить мало й вони були переважно розселені дисперсно на її теренах. Однак, на відміну від євреїв, які не мали ареалів малокомпактного типу розселення, більшість німців Полтавщини зосереджувалися у Тавежнянській сільській раді Великобучківського району — 1 278 осіб, що становило 61,41% загальної кількості німців в окрузі (2 081 особа). Нині ці терени в складі Сахновщинського району Харківської обл. Однак частка німців серед усього населення Великобучківського району (10 сільських рад) була незначна — 6,91% (1 287 із 18 632 осіб)¹.

Унаслідок того, що більшість німців Полтавщини мешкали в сільському Великобучківському районі, рівень урбанізації німців в окрузі становив 27,29% (568 із 2 081 особи). Однак рівень урбанізації німців, як і інших етнічних меншин виявився вищим, ніж рівень урбанізації українців Полтавщини — 10,59%. Найбільше німців мешкало в Полтаві — 330 осіб, проте їхня частка серед усього населення міста становила 0,36 %. Окрім Полтави, най-

¹ Національний склад сільського населення України. Харків: Вид-во. ЦСУ УРСР, 1927. С. 133.

більші громади німців мешкали в селищі Сахновщина — 117 осіб та місті Краснограді — 114 осіб. Проте частка німців серед усього населення Сахновщини становила 3,71% (117 із 3 155 осіб), а серед усього населення Краснограда — 0,90% (114 із 12 695 осіб). В інших районах округи мешкали поодинокі представники німецької етнічної меншини. Частка німців серед сільського населення Полтавщини залишалася досить незначна і становила 0,16% (1 513 із 946 110 осіб). Рівень зосередження німців на Полтавщині був істотно нижчий, ніж рівень зосередження українців в окрузі, відповідно, 0,53% та 4,40%.

Поляки та білоруси. Кількість поляків і білорусів у Полтавській окрузі залишалася досить незначною й вони мали дисперсний тип розселення. Найбільше поляків та білорусів мешкало в окружному центрі, відповідно, 729 осіб і 567 осіб. Якраз у Полтаві зосереджувалася більшість поляків та білорусів Полтавської округи, відповідно, 58,55% та 54,52%. Однак частка поляків і білорусів серед усього населення Полтави виявилася досить незначна, відповідно, 0,79% та 0,62%.

За рахунок міста Полтави рівень урбанізації поляків і білорусів у Полтавській окрузі був значним, відповідно, 65,38% та 61,06%. У сільській місцевості Полтавщини мешкали поодинокі представники польської й білоруської етнічних меншин. Частка як поляків, так і білорусів серед сільського населення округи становила 0,04%. У сільській місцевості Полтавщини були дисперсно розселені 431 поляк та 405 білорусів. Досить незначним був і рівень зосередження в Полтавській окрузі поляків та білорусів. Зокрема, частка Полтавщини серед загальної кількості поляків в Україні становила 0,26%, а серед білорусів в Україні — 1,37%, що було значно менше, ніж рівень зосередження українців в окрузі — 4,40%.

Висновки. Таким чином, перепис населення 1926 р. охопив і Полтавську округу, до складу якої тоді входили окружний центр — місто Полтава та 24 райони. Нині ці території переважно належать до Полтавської обл., а також частково — до Харківської та Сумської обл. Як і загалом в Україні в середині 1920-х рр., так і в Полтавській окрузі, більшість населення мешкала на селі. Тому рівень урбанізації на Полтавщині залишався досить незначним — 13,13%, а рівень урбанізації українців був іще нижчим — 10,59%. Визначальною ознакою етнічного складу населення Полтавської округи стало абсолютне кількісне домінування українців, а етнічні меншини мали переважно дисперсний тип розселення. Більшість представників етнічних меншин округи мешкала в окружному центрі, однак і там вони опинились у меншості серед усього населення. Лише росіяни (п'ять сільських рад) та німці (одна сільська рада) мали ареали малокомпактного типу розселення. Всього на Полтавщині тоді було 332 сільські ради. 1926 р. частка українців серед сільського населення Полтавської округи досягала 96,49%.

Досить перспективним є дослідження етнічного складу за матеріалами перепису 1926 р. не лише Полтавської, але й інших тодішніх округ України. Наявність статистичних матеріалів дає можливість встановити особливості не лише етнічного, але й мовного складу населення як за округами, містами та районами, так і за окремими сільськими радами. Такі дослідження важливі не лише для етнології, але й для історичного краєзнавства та історії України.

Васильєва, Ю. О. & Жук, В. Н. & Коротенко, В. В. та ін. 2012. *Адміністративно-територіальний поділ Полтавщини (1648–2012 рр.)*. Полтава: АСМІ. 400 с.

Дністрянський, М. 2006. *Етнополітична географія України: проблеми теорії, методології, практики*. Львів: Літопис. 490 с.

Заставний, Ф. 1993. *Населення України*. Львів: Світ. 224 с.

Євтух, В. 2004. *Етніонаціональна структура українського суспільства*. Київ: Наукова думка. 344 с.

Єфіменко, В. 2012. Створення російських національних районів УСРР. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*, № 21. С. 72–99.

Марочко, В. 2017. Професор демографії Арсен Хоменко: «причини смерті — розстріл». *З архівів ВУЧК — НКВД — КГБ*. № 1 (47). С. 345–390.

Наулок, В. 1998. *Хто і відколи живе в Україні*. Київ: Голов. спец. ред. 80 с.

Олесевиц, Т. 1931. *Загальний нарис території та населення УСРР*. Українська людина ССРР. Варшава: Український національний інститут. С. 30–42.

Скляр, В. М. 2008. *Етнічний склад населення України 1959–1989 рр.: етномовні наслідки російщення*. Київ: Просвіта. 392 с.

Хоменко, А. 1931. *Національний склад людності УСРР*. Харків: Вид-во ЦСУ УСРР. 142 с.

Vasilieva, Y. O., Zhuk, V. N., Korotenko, V. V. and others. 2012 *Administrativno-terytorialnyi podil Poltavshchyny (1648–2012 rr.)*. [Administrative-Territorial Division of Poltava Region (1648–2012)]. Poltava: ASMI LLC. 400 s. [in Ukrainian].

Dnistrianskyi, M. 2006. *Etnopolitychna heohrafiia Ukrainy: problemy teorii, metodolohii, praktyky*. [Ethnopolitical Geography of Ukraine: Problems of Theory, Methodology, Practice]. Lviv: Chronicle. 490 s. [in Ukrainian].

Zastavnyi, F. 1993. *Naseleння Ukrainy [Population of Ukraine]*. Lviv: Svit. 224 s. [in Ukrainian].

Yevtuh, V. 2004. *Etnonatsionalna struktura ukrainskoho suspilstva [Ethnonational Structure of Ukrainian Society]*. Kyiv: Naukova dumka. 344 s. [in Ukrainian].

Yefimenko, V. 2012. Stvorennia rosiiskykh natsionalnykh raioniv USRR. [Creation of Russian National Districts of the USSR]. *Problemy istorii Ukrainy: fakty, sudzhennia, poshuky [Problems of the History of Ukraine: Facts, Judgments, Searches]*. № 21. P. 72–99. [in Ukrainian].

Marochko, V. 2017. Profesor demohrafiі Arsen Khomenko: «prychyny smerti — rozstril» [Demography Professor Arsen Khomenko: «Causes of Death — Shooting»]. *Z arkhiviv VUChK — NKVD — KHB*. № 1 (47). S. 345–390. [in Ukrainian].

Naulko, V. 1998. *Khto i vidkoly zhyve v Ukraini [Who Lives in Ukraine and Since When]*. Kyiv: Holov. spets. red. 80 s. [in Ukrainian].

Olesevych, T. 1931. Zahalnyi narys terytorii ta naselennia USSR [General sketch of the territory and population of the USSR]. *Ukrainska liudnist SSSR [Ukrainian People of the USSR]*. Warsaw: Ukrainskyi natsionalnyi instytut. S. 30–42. [in Ukrainian].

Sklyar, V. M. 2008. *Etnichnyi sklad naselennia Ukrainy 1959–1989 rr.: etnomovni naslidky rosiishchennia [Ethnic Composition of the Population of Ukraine in 1959–1989: ethnolinguistic consequences of Russification]*. Kyiv: Prosvita. 392 s. [in Ukrainian].

Khomenko, A. 1931. *Natsionalnyi sklad liudnosti USSR [National Composition of the Population of the USSR]*. Kharkiv: Vyd-vo. TsSU USSR. 142 s. [in Ukrainian].

УДК 94:271.222(477.62)«1922/1929»

DOI: 10.20535/2307-5244.54.2022.264575

М. Ю. Рубан

ORCID: 0000-0002-6396-4531

Східноукраїнський національний університет імені В. Дала

M. Yu. Ruban

Volodymyr Dahl East Ukrainian National University

ІНСТИТУЦІЙНЕ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ДОНЕЦЬКОЇ ЄПАРХІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ СИНОДАЛЬНОЇ ЦЕРКВИ (1922–1929)

*The Institutionalization and the Development of the Donetsk
Diocese of the Ukrainian Orthodox Synodal Church (1922–1929)*

У статті зроблено спробу відтворити організаційний розвиток Донецької (згодом — Артемівської) єпархії Української Православної Синодальної Церкви 1922–1929 рр. Простежено обставини інституалізації обновленського руху на території Донецької губ., згодом — Артемівської округи в контексті загальних тенденцій розвитку конфесії в Україні. Висвітлено історичні обставини конфесійного розділення Українського Православ'я в міжвоєнний період на прикладі окремого регіону.

Ключові слова: Українське Православ'я, обновленський рух, Українська Православна Автокефальна Синодальна Церква, Донецька губ., Донецька єпархія, Артемівська округа, Артемівська єпархія.

The article presents the organizational development of the Donetsk (later — Artemivsk) Diocese of the Ukrainian Orthodox Autocephalous Synodal Church in 1922 — 1929. The scientific novelty of this study lies in the attempt to understand the little-known events of the establishment of the reformational denominations in the Donbas in an unbiased and systematic way on the basis of a comprehensive analysis of historical sources and scientific literature. General scientific methods and the principles of historical research such as the historical method, the meth-